

## Streszczenie

Rozprawa zatytułowana *Z centrum ku peryferiom. Literatura lesbijska a różne oblicza polskiej literatury nieheteronormatywnej i jej krytyki po 1989 roku* – wielogłos jest panoramą przemian i zjawisk zachodzących w polskiej kulturze ostatnich trzydziestu lat (w literaturze, krytyce literackiej, literaturoznawstwie, rynku książki, medialnych dyskursach, społecznych inicjatywach), dla których fundującym kontekstem jest (za)istnienie refleksji o nie(hetero)normatywności. Autorce zależy na tym, aby nie powielać tez zawartych w dominujących dyskursach, przeciwnie – wykonać ruch z centrum ku peryferiom, aby w tekstach literackich, szczególnie tych dotąd nieczytanych lub poddawanych krytyce negatywnej, dostrzec potencjał innego rodzaju niż przejście dyskursywnej władzy w ramach walki o społeczne uznanie (problematyzowanej między innymi przez Louisa Althussera, Michela Foucaulta czy Judith Butler). Jedną z możliwości eksploatowanych przez autorkę jest społeczno-kulturowa (re)kontekstualizacja podejmowanych lektur, budowanie autorskiej sieci splotów, przepływów i relacji.

Autorkę szczególnie interesuje literatura „lesbijska”, którą definiuje na dwa sposoby: ponowoczesny oraz nowoczesny. Oprócz lektury tekstów literackich przygląda się silnemu dyskursywnie i wpływowemu medialno-akademickiemu „centrum” przełomu XX i XXI wieku, które czyni lesbijki postaciami „niewidzialnymi”, nieuchwytnymi metodologicznie, „niewygodnymi”. Autorka wykazuje, że polska literatura lesbijska jest nie tylko bogata, ale współtworzy kontinuum (w nawiązaniu do koncepcji Adrienne Rich) wraz z różnorodnymi próbami i sposobami jej odczytania w poszczególnych epokach.

Inspiracją dla konstruowania rozrastającego się wielogłosu jest zjawisko, na które w *De-Centering Western Sexualities* zwrócili uwagę Joanna Mizielińska i Robert Kulpa: queerowego (nielinearnego, niechronologicznego) „zapętlenia czasu” w Europie Środkowo-Wschodniej. Niemożność odnalezienia „analogii” względem kategorii wypracowanych na gruncie zachodniej akademii czy wydarzeń w historii ruchów lesbijsko-gejowskich zdaniem autorki nie jest ograniczająca, lecz stanowi obiecujący punkt wyjścia dla wielopoziomowej refleksji nad napięciami wytwarzanymi na linii globalne – lokalne, centrum – peryferia.

Pierwszą część pracy: „Queer, tożsamość, późna nowoczesność: polskie »zapętlenie czasu« oraz lektury najnowszych tekstów lesbijskich” autorka poświęca właśnie owemu „zapętleniu” – charakterystyce perspektyw, z jakich podejmowany jest temat nieheteronormatywności: tożsamość homoseksualna, lesbijska / gejowska, późnonowoczesna oraz – szczególnie intensywnie dochodząca do głosu we współczesnej Polsce – tożsamość oporu, a także różnie rozumiany queer. Zróżnicowanie ukazuje również u źródeł: niektóre spośród teorii są związane z otwieraniem się na nowe możliwości performowania nieheteronormatywności, inne przyjmują charakter wywrotowy względem norm konstytuowanych przez współczesną cywilizację i kapitalizm: wydajności, dążenia do sukcesu, dowartościowania wybranych sposobów organizacji czasu czy życia rodzinnego. Oprócz zaprezentowania relacji i napięć między samymi teoriami (Judith Butler, Eve Kosofsky Sedgwick, Teresy de Lauretis, Elizabeth Freeman, Herberta Marcuse, Jose Estabana Muñoz, Judith

'Jack' Halberstam, Sary Ahmed, Meggie Nelson, Penny Arcade, Michela Foucaulta, Anthony'ego Giddensa, Zygmunta Baumana, Manuela Castellsa) autorka przedstawia schemat przepływów między wymienionymi perspektywami sięgając po przykłady polskich publikacji (literackich, eseistycznych oraz problematyzujących obecność poszczególnych zjawisk na gruncie polskim, między innymi Dariusza K. Balejki, Tomasza Basiuka, Jacka Kochanowskiego, Joanny Krakowskiej, Rafała Majki, Joanny Mizielińskiej, Samuela Nowaka, Renaty Lis, Piotra Sobolczyka, Grzegorza Stępniaaka, Magdaleny Szcześniak, Wojciecha Śmieji, Katarzyny Trzeciak i Błażeja Warkockiego).

Następnie autorka podejmuje lekturę najnowszych literackich tekstów „lesbijskich”: *Instrukcji dla ludzi stąd* Patrycji Sikory, *Cukrów* Doroty Kotas, *Całkowitego kosztu wszystkiego* Agnieszki Kłos. Sięga tu po fragmenty teorii Rosi Braidotti, Donny Haraway, Marka Fishera, Rolanda Barthesa i Ryszarda Nycza. Teksty literackie traktuje jako przykłady zarówno queerowych, jak i późnonowoczesnych, performatywnych wypowiedzi-eksperymentów, które nie esencjalizują tożsamości lesbijskiej, ale indywidualnie manifestują niezależność wobec systemów opresji i normatywizacji (podmiotki są nieuchwytnie, feministycznie ucieleśnione, ich obecność to „praca” na poziomie tekstu – przekształcanie świata przedstawionego w stronę kreowanych przygodnie utopii).

Na drugą część pracy „W trybach centralizacji. Dominujące tendencje w kulturze i krytyce literackiej przełomu XX i XXI wieku a »literatura lesbijska« i nieheteronormatywność” składa się pięć rozdziałów. Pierwszy z nich „Świadomi niepewności, archiwum, fandom i queerowe nastolatki. Przełomy w krytyce literackiej i najnowszych tekstach kultury o tematyce LGBTQ” to opowieść o decentralizacji, odejściu od trendów wyznaczanych przez akademię i mainstreamowe media, współczesnej wielości oddolnych inicjatyw, profesjonalizacji humanistyki, w tym coraz bardziej świadomie (w kontekście ekonomiczno-społecznym) uprawianej krytyki literackiej oraz o kapitalizacji kategorii queer. Autorka zauważa zogniskowanie literackich (i nie tylko) współczesnych projektów wokół obszarów archiwum i fandomu. Ta pierwsza kategoria, eksploatowana w pracach Karola Radziszewskiego, łączy współczesne zainteresowanie praktykami queer z odnalezieniem łączności z „przodkami” (za Jaquesem Derridą, Heather Love, Magdaleną Szcześniak). Druga staje się istotna dla literatury młodzieżowej – powieści Natalii Osińskiej i Weroniki Łodygi, przełomowo odchodzących od retoryki współczucia na rzecz pozytywnej projekcji młodzieżowych światów, gdzie fanfikowe „queerowanie” historii to impuls do analogicznych zmian, których młode pokolenie dokonuje w polskiej (dorosłej) mentalności i polityce.

Drugi rozdział to „Rządy Centrali. Dyskurs medialno-akademicki i krytyka literacka przełomu XX i XXI wieku a próby rozmowy o (szczególnie kobiecej) nieheteronormatywności w literaturze” to powrót do przełomu wieków – rządów krytycznoliterackiego „centrum”. Autorka przywołuje koncepcje, które tworzyły imaginarium polskiej literatury po 1989 roku jako pewnej całości: „politykę literatury” Przemysława Czaplińskiego, adaptację koncepcji pola literackiego

Pierre'a Bourdieu czy krytycznoliteracki projekt Kingi Dunin. Poddaje krytycznej analizie ówczesne głosy na temat „literatury lesbijskiej” i aktywności lesbijek w mediach.

W rozdziale trzecim, „Kraj już (po)znany. Fragmenty lesbijskiego kontinuum w Polsce do połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku” autorka przybliży powiązane intertekstualnie utwory, w których bezpośrednio lub w sposób zakodowany pojawia się wątek lesbijski (to teksty kultury tworzone przez kobiety i mężczyzn, także wybrane teksty zagraniczne publikowane w Polsce). Kanwą dla opowieści są głosy interpretatorek/interpretatorów, którzy przyczynili się do zaistnienia lesbijski w polskim literaturoznawstwie. Autorka włącza do refleksji pomysły na wyodrębnienie cech „lesbijskiego” literackiego tekstu (własne oraz amerykańskich i brytyjskich krytyczek literatury lesbijskiej, których głosy przybliży za Krystyną Kłosińską). W nawiązaniu do rozpoznania Ingi Iwasiów, jakoby wołanie o „wielką powieść lesbijską” było oczekiwaniem na swoisty odpowiednik *Lubiewa* Michała Witkowskiego, autorka sięga do kultowej powieści po to, by zarysować różnice między tekstem gejowskim a lesbijskim, a następnie przywołać powieści wydane w ostatnich latach: twórczość Michała Pawła Urbaniaka, który odchodzi od popularnych schematów prozy gejowskiej, oraz *Nie rdzewieje* Gochy Pawlak, która w 2022 roku przewrotnie odpowiedziała na dawne krytycznoliterackie zapotrzebowanie.

Czwarty rozdział „Nie chcemy już mężczyzny, ale nadal normy. *Backlash* i postfeminizm a wybrane przykłady polskiej prozy z wątkami lesbijskimi” autorka poświęca fenomenowi, który na przełomie wieków dotarł ze Stanów Zjednoczonych do Polski. Po przybliżeniu amerykańskiego kontekstu między innymi za Susan Faludi i Angelą McRobbie przygląda się zaistnieniu postfeminizmu w Polsce (Agnieszka Graff, Samuel Nowak) oraz podejmuje lekturę powieści *List otwarty do królowej Wiktorii* Anny Bojarskiej i *Mój świat jest kobietą. Dziennik lesbijki* Magdaleny Okoniewskiej. Oba teksty skłaniają do pytania o (nie)możliwość obsadzenia lesbijski w roli spełnionej postfeministki (ukazując niekompletność skierowanej do kobiet z pozoru uniwersalnej propozycji utożsamienia) oraz o rolę, jaką pełni lesbijka w tekstach tego nurtu. Autorka sięga też do koncepcji kultury masowej Petera Sloterdijka. Rozdział kończy lektura powieści *Wyrzuty* Moniki Mostowik w świetle koncepcji melancholii Judith Butler.

W rozdziale „»To ja jestem Rzeczywiste!« Lesbijskie figury w twórczości Izabeli Morskiej” autorka zwraca uwagę na obecność w utworach Izabeli Morskiej (Filipiak) lesbijskich figur (kobiety negatywnej, *puella docta*, przestępczyni oraz Lacanowskiego Realnego) sięgając do *Obszarów odmienności* – monografii życia i twórczości Marii Komornickiej / Piotra Własta autorstwa Morskiej oraz do koncepcji Julii Kristevej, Lyndy Hart oraz Valerie Rohy.

Trzecia część pracy „*Cholernie skrajnie intymnie istnienie jednoczy się ze złudzeniem. Przyczynek do monografii twórczości Ewy Schilling*” stanowi cel wędrówki z centrum ku peryferiom. Recepcja twórczość pisarki ograniczała się dotąd do komentarzy względem publikacji książkowych; autorka jest pionierką w badaniach nad wczesnymi tekstami autorki, sygnowanymi jeszcze pierwszym pseudonimem pisarki: Ewa Kronhaus. W twórczości olsztyńskiej pisarki autorka dostrzega „politykę umiejscowienia” (Bell Hooks, Adrienne Rich), nonkonformizm wobec mainstreamu, konsekwentnie realizowany program literacki oraz cenny materiał badawczy dla

*lesbian studies* (definiowanych za Martą Olasik i Olgą Stefaniuk). Autorka prezentuje cechy charakterystyczne twórczości Schilling: Platoński model relacji z elementami modelu *butch-femme* (Wittig), połączenie herstorii z historią alternatywną, zarysowanie habitusu bohaterek (Bourdieu), odwróconą retrotopię (Bauman), neo-sentymentalizm i język skłaniający do pytania o możliwość lektury „kobiecej”. Przybliży też wybrane „umiejscowienia” olsztyńskiej pisarki: lesbijsko-gejowskie czasopisma „Filo” i „Inaczej” oraz Wspólnotę Kulturową „Borussia”; w tych kontekstach czyta opowiadania oraz nieomawiane dotychczas felietony, filipiki, recenzje i programowe szkice. Rozdział kończy „dotarciem do mety” pisarki – założeniem wydawnictwa oraz publikacją także powieści *Nadfiolet* (kontekst interpretacyjny: teologia feministyczna Mary Daly), zestawiając ją z inną literacką dystopią – opowiadaniem *Prawda* Ignacego Karpowicza. Pytanie o przyszłość prozy lesbijskiej i gejowskiej kończy interpretacyjną część pracy. Czwarta część to zapis autoryzowanych rozmów z autorkami i autorami: Natalią Osińską, Mikołajem Milcke, Michałem Pawłem Urbaniakiem i Ewą Schilling, opatrzone komentarzem.